

VEEL KORD PANDIVEREST JA TA NIMEST

MARJE JOALAIID

Toponüümikat onomastika haruna on vaadeldud kui konvergentsi (või sünteesi) teadusharu või siis peetudki seda interdistsiplinaarseks. Kahtlemata on toponüümikal puutepunkte mitme teise teadusharuga, millest olulisemad on lingvistika, ajalugu ja geograafia. Neid kolme on nimetatud isegi toponüümika abiteadusteks. Lingvistikas on kohanimeuurimise seisukohalt tähtsad eelkõige dialektoloogia ja foneetika. Kuna toponüümika on teadus kohtade nimedest, on ilmne selle seotus geograafiaga, teadusharuga, mis uurib kohti, täpsemalt asustatud kohti (Tort-Donada 2012: 254).

Seetõttu on ka geograafid alati olnud toponüümikast huvitatud. Geograaf Taavi Pae kirjutas Pandivere kõrgustiku nimest Keele ja Kirjanduse eelmise aasta juunikuu numbris, kus ta seab kahtluse alla Paul Ariste 1957. aasta teooria, et nimi on seotud mordva sõnaga *panda*, mis tähendab mäge ja kõrgendikku. Kõrgustiku nime kujunemisest ja selle varasematest nimevariantidest (*Salla kõrgustik*, *Virumaa kõrgustik*) antakse hea ülevaade (Pae 2012). On tõesti usutav, et kaks aastat tagasi oleksime võinud tähistada Pandivere kõrgustiku nime 130. aastapäeva. Teisalt on Pael muidugi õigus, et Pandivere kõrgustiku nimi võeti kasutusele alles XIX sajandil, kuid see asjaolu ei anna kuidagi alust väita nii, nagu Pae teeb seda oma artikli lõpus, et suure tõenäosusega pole kohanimi *Pandivere* soome-ugri päritolu ning mordva keeltes säilinud sõnaga seotud (Pae 2012: 452). *Pandivere* nimi on ilmselt vana, kuid mitte kõrgustiku nimena, mis on sekundaarnimi, ja tõenäoliselt nimetatud mõisa järgi. Mõisanimigi oli juba sekundaarnimi, saanud oma nime küla järgi, vere-liitelised kohanimed Eestis ongi just külanimed.

Pae on toonud oma väite tõestuseks rea argumente, kuid need siiski ei veena. Asjaolu, et Pandivere on tänapäeval saja elanikuga väike vähetuntud küla (Pae 2012: 450), ei tähenda nime seisukohalt midagi, pealegi pole saja elanikuga küla midagi nii väike. Eestis on külasid, kus praegu on ainult mõni elanik, kuid mis meie varaseima laialdasema kohanimede allika, Taani hindamisraamatu koostamise ajal (1219–1220, Tallinna piiskopi Thorkilli poolt tervikuks vormistatud 1241, Johansen 1933: 115–116), st nimeandmisele lähemal ajal, on olnud suured.

Ariste vaatab nime **lingvistilisest** seisukohast.

Pae kirjutab, et Ariste järgi tähistavadki *Pand-*, *Pandi*-nimed kõrgemaid kohti ja Ariste seostab sama tüvega ka Valgjärvel (Kanepi khk) esinenud nime *Pandvere* ning Hiiumaal Reigi kihelkonnas asuvat endist *Pandja* talu ja koolikohta. Ariste küll ei väida, et *Pandja* küla Hiiumaal Reigi kihelkonnas asub kõrgemal kohal, nagu Pae mõista annab. Pae nimetab endist *Pandja* talu ja koolikohta, Marja Kallasmaa „Hiiumaa kohanimed” (2010) peab nime külanimeks nagu Aristegi. Tõsi, Kallasmaa andmetest tuleb välja, et nimi on algselt olnud talunimi (Kallasmaa 2010: 179–180), kuid paistab, et Pae pole Kallasmaa raamatuga tuttav, viited sellele puuduvad. Ariste aga ütleb

hoopis, et ta on ühes oma varasemas Hiiumaa toponüümikat käsitlevas töös (Ariste 1938: 39, 50) *Pandivere* tüvega ühendanud veel kaks kohanime, nimelt Reigist *Pandja* küla ja Harjumaalt *Pandju* rahu (Ariste 1957: 130). Viimane asub Viimsi poolsaarel Püünsi küla kohal ja on muidugi merest kõrgemal, kuid kõrgendikuks ei saanud Ariste seda kuidagi pidada. Ariste korrigeerib oma varasemaid seisukohti ja viitab Per Wieselgreni tööle (1951: 124), kus on öeldud Julius Mägistele toetudes, et *pandju(mā)* kuulub ühte soome sõnaga *pantio* 'ümmargune tarastis linnupüügiks või vajutise all olev kala'. Ariste rõhutab lõpuks, et usutavasti on tegemist kahe erineva tüvega, mis üksnes juhuse tõttu on samakõlalised (Ariste 1957: 130–131). Seega ühendab Ariste mordva apellatiiviga vaid kohanimed *Pandivere* ja *Pandvere*.

Kui mordva etümoloogilise sõnaraamatu koostaja, mari rahvusest Valeri Veršinin, kes muuseas tänavu Eesti ja Marimaa suhete edendamise eest meie presidendilt Maarjamaa Risti IV klassi teenetemärgi sai, Ariste *Pandivere* etümoloogias ei kahtle (Вершинин 2005: 331), siis eestlaste hulgas on kahtlejaid olnud ennegi. Näiteks leidub Eesti etümoloogilises kartoteegis Karl Kondi märkus, et pigem võiks nimi olla seotud apellatiiviga *põndak*. Kuid üks ei välista teist. Tegemist võib olla sama sõna erisuguste häälikuliste kujudega, mis on saanud ka eri tähendusvarjundi. Sõnapere *põnt* : *põnda* tuletuslike kujudega *põndak(as)*, *põndas* jt, mis tähendavad 'väikest küngast', on eesti murretes üsna levinud. Seejuures esineb tuletussufiksita puhas tüvi lõuna-eesti murretes ja sellega piirnevas keskmurde edelarühmas. Põhjaeesti murretes võib sõna olla segunenud samuti küngast tähistava sõnaga *põnk* (VMS 1989: 276–277). Muuseas on ka mordva sõnal mäe tähenduse kõrval künka tähendus (Вершинин 2005: 331). Vokaalide *õ* ja *a* vaheldumist esineb eesti keeles muudelgi puhkudel. Tõsi, eesti murdeuurijad peavad sellist vaheldust üheks vanemaks põhja- ja lõunaeesti murde vaheliseks erijooneks, nt põhjaeesti *lõhki*, *lõng*, *põgenema* ja lõunaeesti *lahki*, *lang*, *pagõnõma* (Pajusalu jt 2009: 76). Kuid asi on siiski keerulisem. Kui esimese kahe näite vastu erilisi väiteid ei ole – *lang* on siiski ka kirderannikumurdes (Pajusalu jt 2009: 83) –, siis *page(ne)ma* ja *põgenema* puhul on lugu keerulisem. Tegusõna *pagema* oma murdekujudega esineb küll peamiselt lõunaeesti murretes, kuid siiski mitte ainult, sõna on kirja pandud muu hulgas ka Saaremaalt, Kolga-Jaanist ja Kodaverest ning isegi Harju-Jaanist. Translatiivverbid *pagenema* ja *põgenema* (*pogenema*) esinevad üldse põhiliselt põhjaeesti murretes, *pagenema* (*pagenema*) siiski ka Tarvastus ja Paistus ning Rāpinas ja Kodavere tartumurdelises osas (VMS 1989: 159, 271). Eelöeldu valguses võib ehk väita, et *põnt* on kohanime *Pandivere* täiendosas sisalduva apellatiivi hilisem kuju, kuna *õ* esineb ainult läänemeresoome lõunarühma keeltes. Eesti etümoloogid peavad tüve *põnt* häälikuliselt ajendatud tüveks (EES 2012: 400), milleks sobiks ehk pareminigi tüvi *põnk*, kuid see etümoloogiasõnaraamatus esindatud pole, kuna on murdesõna.

Teistest läänemeresoome keeltest sõnatüve *pand-* teada ei ole. Võib-olla pole läänemeresoomlaste alal nii palju mägesid ja mäestikke, et see nõuaks omaette sõna, ja *mägi* ajab asja ära. Apellatiiv *mägi* esinebki peamiselt läänemeresoome keeltes, idahandi *müγ* 'väike küngas, mätas', *miγ_o*, *miw* 'küngas' on ainuke vaste väljastpoolt läänemeresoome keeli, kuid annab aluse lugeda *mägi* soome-ugri päritolu sõnaks (EES 2012: 294).

Sõnal on siiski lisaks mordva keeltele ka läänemeresoomeline taust. Meie fennougriistidele üsna tundmatu XIX sajandi vene uurija Vladimir Mainov, kes on uurinud mitmeid soome-ugri rahvaid, on kirjutanud ka vepslastest. Tema järgi on Uurali mäestikku kutsutud *Киви-панда* (Майнов 1881: 494). Mäestiku võiks kivimäeks kutsuda küll. Põhjavene murreteski on Uuraleid kutsutud *Камень* 'kivi' (ka *Пояс* 'vöönd') (Даль 1882: 376), sõna levik viitab aga tõlke-laenule (substraadile) läänemeresoome poolelt. Isegi kui vepsa nime täiend-sõna oleks laen vene nimest, ei selgita see liigisõna päritolu. Pealegi ei jää kõige idapoolsemad teadaolevad vepsa külad Uurali mägedest väga kaugele ja kindlasti on vepsa asustus ulatunud kaugemale itta, üsna tõenäoliselt Uurali mägedeni välja. Vepslaste asuala paigutatakse traditsiooniliselt kolme järve – Laadoga, Äänisjärve ja Valgejärve (*Beloozero*, vps *Vougedjärv*) – vahele. Alles viimasel ajal on vepslaste muistset asuala nähtud laiemana ja paigutatud neid ettevaatlikult ka Valgejärvest ida poole (Kotshkurkina 2005: 31). Ka germaani laenuleksikoni autorid ütlevad, et idas ulatus läänemeresoomlaste ala vähemalt Äänisjärveni (Kylstra jt 1991: XXIV). Asjaolu, et Uurali mäestikul on olnud vepsakeelne nimi, on oluline argument tõestamaks, et vepsa ala, aga seega ka kogu läänemeresoomlaste asuala on ulatunud Uuraliteni ega ole piir-dunud põhiliselt Läänemere aladega.

Nagu eesti ja vepsa toponüümias, esineb tüvi ka soome kohanimes, see-juures samuti *a*-tüvelisena. Nimelt on Soome Kodumaa Keelte Keskuse nime-arhiivi andmeil Soomes mitmeid kõrgeid mägesid nimega *Pantamäki*. Nime etümoloogia kohta öeldakse üldjuhul, et see on tundmatut päritolu. Nilsiäs asuv mägi on nii järsk, et sealt allalaskmisel pidavat kasutama pidurit (*pan-ta* 'palgiree pidurdussilmus'). Tegemist on ilmselt rahvaetümoloogiaga. Vae-valt, et nimes peitub ka *panta* tähenduses 'lehma kütke', mis on samuti Soome nimearhiivi sedeleil välja pakutud. Soome apellatiivi *panta* eri tähendused on sarnased, viidates rihmale või paelale, mis on sageli silmuse- või rõngakujuli-ne, näiteks tähendab see koera kaelarihma. Sõna esineb sarnastes tähendus-tes ka eesti ja liivi keeles ning on algermaani laen, seega üsna vana, laenatud hiljemalt I aastatuhande keskpaigaks (Kylstra jt 2012: 32–33; EES 2012: 351). Sõna ei sobi mäe nimeks juba tähenduslikult. Ka soome sõna *pantio* peetakse algermaani laenuks, kuid erinevaks tüveks kui *panta*. Mõlemad laenuetümo-loogiad on tegelikult välja pakutud juba ammu – *panta* etümoloogia pakkus Vilhelm Thomsen välja aastal 1869, *pantio* Tor Evert Karsten 1906 –, kuid neid on ka tänapäeva etümoloogid häälduslikult ja semantiliselt sobivaks pi-danud (Kylstra jt 2012: 32–33).

Ka Valdek Pall märgib, et *Pandivere* puhul tekib raskusi mordva keeltega häälikuliste vastavuste selgitamisel (Saaber 1996: 388). Tõesti, nagu eespool öeldust selgus, on tüvi olnud *a*-line ja *Pandivere* tüvevokaal *i* tekitab etümolo-giseerimisel raskusi. Nimi peaks olema häälikuseaduslikult sisekaoline, nagu seda ongi Valgjärve *Pandvere*. *Pandivere* varasemad kirjapanekud on *e*-lised, lisaks XIII sajandi nimedele ka 1549 *Pandever* (Bf I: 1335), 1552 *Pannever* (Bf I: 1378). 1547. aastal, mida ju küla esmamainimiseks peetud, on siiski *Pandy-fer* (Bf I: 1290). Mõisanimi aga on alati olnud saksa keeles *Pantifer*. Kuigi *e* on kohanimedele varastes kirjapanekutes võinud tähistada erinevaid vokaale, võiks ehk põhjusel, et enamikus *Pandivere* kirjapanekuis on nime esikompo-nent olnud *e*-line, järeldada, et see ongi nime algne kuju. Sellisel juhul saaks välja pakkuda etümoloogia, et tegemist on mitmusliku täiendosaga ja kuna

külas on olnud kaks mäge, millest veel edaspidi, on võimalik küla nimetamine nende järgi *Pande* 'Mägede' + *-vere*. *Pande-* oleks küll kolmandas vältes (nagu *jalge all*), kuid siia võiks lisada, et Lauri Kettunen arvabki kuulnud olevat, et nime hääldatakse III vältes. Märkuste osas lisab ta siiski, et Andrus Saareste teada on nimi teises vältes (Kettunen 1955: 289, 344). Eesti Keele Instituudi kohanimekartoteegi (KN) andmed näitavad küll ainult teisevältelist varianti. Kuna sõna on juba ammu käibelt kadunud, on nime täiendosa ilmselt hakatud samastama apellatiiviga *pant* : *pandi*, mis meie etümoloogide järgi on alam-saksa laensõna (EES 2012: 294). Kettunen seob nime samuti sama apellatiiviga ja lisab, et kuigi sõna on laenuline, on see vist vana, sest esineb ka soome keeles (*pantti* : *pantin*) (Kettunen 1955: 289). Kettunen polnud Pandivere *e*-tüvelise täiendosaga kirjapanekutega ilmselt tuttav, kuid näeb teisel samuti kohanimel mitmuse genitiivi, nimelt Saaremaa Kaarma Randvere saksakeelses nimes *Randefer* (Kettunen 1955: 318). Selle seisukohaga nõustub ka Kallasmaa (1996: 327). Veel paremini sobib mitmuse genitiiv Viimsi poolsaare idaranniku Randvere nime etümoloogiaks, sest asustus ongi siin olnud rühmiti n-õ eri randadel. Algselt on kogu ranniku nimi olnud Randvere – Leppneeme ja Tammneeme tekivad hiljem. Kuid juba alates esmamainimisest aastal 1397 (*Randeuere*) on peale üksiku erandi (1491 *Randyuer*, 1693 *Randafer*) nime täiendosa olnud kirjapanekutes *e*-tüveline (Wieselgren 1951: 184; Johansen 1951: 169–172; Viidas 1992: 99). Alles XVIII sajandil tekivad sisekaolised kirjapanekud, nt 1737 *Randfer* (Wrede 2006: 50), aga veel 1893. aasta venekeelsel kaardil on *Пандеферъ* (EAA.3724.4.166). Pandivere ja Randvere ongi üht tüüpi nimed: kui sageli eelneb *vere*-sufiksile isikunimi, siis neis nimedes on tegemist maastikust lähtunud nimega.

Vaatame nüüd nime **ajaloolisest** aspektist.

Pae toetub ilmselt „Eesti entsüklopeediale” (EE 1994: 173), öeldes, et küla esmamainimine kujul *Pandyfer* jääb alles aastasse 1547, kuid küla on mainitud juba XIII sajandil. Nimelt sõlmiti Valkena (Kärkna) kloostri abti ja Saksa ordu Järva foogti vahel leping, mille tulemusena läks Albu allood koos viie külaga ordule, klooster sai vastu seitse küla Koeru kihelkonnas, mille hulgas oli ka Pandivere. Lepingu sõlmimise ajaks nimetatakse üldiselt aastat 1282 (Järvamaa 2007: 320; EA 2012: 271), kuid Kersti Markus on juhtinud tähelepanu, et päisregistis olev aastaarv 1282 on näpuviga, üriku tekstis endas on aastaks 1281 (Markus 2009: 9, 12). 1281. aastal on Pandivere külakest (*villula*) mainitud nimega *Pandevire*, asukohaga Koeru (*Koykele*) kihelkond Järva maal (LUB III: 475a). 1288. aastal esineb taas *Pandevere* (LUB III: 521a).

Väike-Maarja kihelkond, mille alla Pandivere hiljem kuulus, ongi palju hilisem. Aja kohta, millal see iseseisvus, on mitmeid arvamusi. Isegi koguteose „Virumaa” autorid näevad asja erinevalt. Enn Tarvel arvab, et see toimus XIV või XV sajandil, igal juhul pärast 1346. aastat (Saaber 1996: 249). Tol aastal müüsid taanlased oma Eestimaa alad Saksa ordule (EA 2012: 149) ja nii lõppes Taani võim Eestis. Peeter Kaldur arvab, et Väike-Maarja sai iseseisvaks kihelkonnaks alles XVI sajandi algul (Saaber 1996: 674), väikemaarjalased ise aga, et see toimus juba XIV sajandil (www.v-maarja.ee). Kindlasti on kihelkonda mainitud XV sajandil: 1471 *Neuenkerken*, 1494 *Neuenkirchen* (Bf I: 286, 469).

Juba Taani hindamisraamatus esinevad külanimed näitavad, et Pandivere ja hilisema Väike-Maarja ümbrus lõikus küll XIII sajandi algul sopina Lemmundu¹ kihelkonda Virumaal, kuid ei kuulunud sinna. Nagu Enn Tavelgi märgib, oli Järvamaa ja Virumaa piir tollal ida pool (Saaber 1996: 246). Hilisema Väike-Maarja ala ongi olnud kord Järvamaa, kord Virumaa ala. Võimalik, et see ala oli osa muistse Järvamaa kogukonnast Lõpekund (*Loppekunde*), mida mainib Henrik oma Liivimaa kroonikas (XXIV: 5) (HLK 1962: 212, 301). XV sajandi lõpus on ala olnud Virumaa koosseisus (Bfl I: 286, 469), nagu ka aastal 1547 (mida ongi varem Pandivere küla esmamainimise ajaks peetud), kui küla olnud Kärša mõisa all, millest ta siis 1801. aastal iseseisva rüütlimõisana eraldati, nagu Paegi märgib (Pae 2012: 450). Sellest peale on külanime hakanud mõjutama saksakeelne mõisanimi, seda enam, et mõisahooned olid viimati küla keskel, kuigi esimene Pandivere mõisahoone olnud puust ja asunud Pandivere jõe ääres (KN). Karjamõisana on Pandiveret siiski märgitud juba krahv Mellini atlases (*Pantifer*), aga Paide ehk Järva kreisis (Mellin 1791–1798). Nimelt 1783. aastast, kui keisrinna Katariina II kehtestas Vene tsaaririigis oma asehalduskorra, kuulus Väike-Maarja ümbruskond jälle Järvamaale. Küll mitte kauaks, varsti läks ala jälle Virumaa koosseisu.

Pae põhiargument on **geograafiline**: „Kuigi keeleliselt meenutavad need Eesti toponüümid vägagi mordva keelte sõna, on loodusgeograafiliselt seos enam kui puudulik. Kui Valgjärve ümbrus Otepää kõrgustikul on tõepoolest mägine, siis Pandivere küla ja mõisa ümbrus, asudes küll kõrgustiku lael, on peaaegu laustasane....” (Pae 2012: 450). Väide siiski ei veena: kui Pandivere küla ja mõisa ümbrus asub kõrgustiku lael, siis on see iseenesest piisav põhjus, et küla on selle järgi nime saanud. Külale annavad nime pigem naabrid kui külaelanikud ise. Kui küla asus ümbruskonna kõige kõrgemal kohal, siis võidi ta ka selle järgi nimetada. Kuid arvestamata on jäänud ajalooline komponent. Ka loodus on võinud aegade jooksul muutuda, seda enam, et Pandivere kõrgustik asub karstialal. Pandivere jõgigi, mis kohalike elanike teateil algas küla lõunaosast metsast ja voolas Ammemäest mööda läbi küla idaosa Raeküla poole, on ära kuivanud (KN). Tegelikult ei ole Pandivere sugugi laustasane, vähemalt pole seda olnud varem, kindlasti mitte sellal, kui küla nime sai. Veel 1950.–1960. aastail lisandus kohanimekartoteeki Eduard Leppiku organiseeritud Väike-Maarja keskkooli õpilaste kogumisaktsiooni käigus mitmeid sedeleid kohalikelt elanikelt kirja pandud teadetega, et külas on olnud kaks mäge: *Ammemägi* ja *Titemägi*, teineteisest umbes 250 meetri kaugusel. Nende nimede tekke kohta on sedeleil mitmeid muistendeid rahvaetümoloogiliste seletustega, mida võiks kokku võtta nii, et ühel mäel surnud amm ja teisel laps(ed) (KN). Neid muistendeid on ka trükiti avaldatud (Joonuks 1958: 3; 1963: 60; Leppik 1995: 46–47). Kuna mõlemad mäed koosnesid ühtlasest sõredast liivast, mis sobis mitmeks otstarbeks, siis seda liiva ammudest ae-

¹ Selline võiks kihelkonna nimi olla. Seda on kasutatud erineval kujul: *Lemmu* või *Lemmun*. Nimi esineb vaid Taani hindamisraamatus, kuid kahel kujul: *Lemmun* ja *Læmund*. Teine variant viitab suffiksile *-nto*, mis muutusega *o : u* sõna lõpus on saanud kuju *-ntu* (vrd nt *Ilmandu* Väike-Maarja kihelkonnas). Kuid ka esimese variandi lõpus on *-n*, mis ei saa olla omastava käände lõpp ega sobi ka nimetavaks käändeks. *m* on esimeses variandis geminaat, teises mitte. Geminaadi eelistamiseks annab aluse ka külanimi *Lemmküla* Väike-Maarja kihelkonnas, mis on võinud olla Lemmundu piiril ja näidata ka, et muistne kihelkonnanimi polegi jäljetult kadunud.

gadest ka tasapisi tarvitati. Eriti hoogustus äravedamine nõukogude ajal, nii et Titemäest on järele jäänud ainult kruusaauk metsa serval, mida kohalik õpetatud noorus Anti-Titemäeks kutsus (Leppik 1995: 46). Ammemägi oli muistendite kirjapaneku ajal mingil määral säilinud, mille järgi sai otsustada, et mägi oli järsu nõlvaga. Ka järeldati, et kruusa on sealt võetud juba ammu, sest mõned puud, mis kasvasid kruusaaukudes, olid õige vanad (KN). Nende jämedate korbaste tüvedega kaskede juurestik kaitses mäe külgi sedavõrd, et ära veeti ainult mäe keskosa. Nii hävitati omapärane kera segmenti meenutav pinnavorm, mis tasandikul mõjub eriti elamuslikult, nagu sarnased pinnavor- mid ümbruskonnas tõendavad: Kaanimägi Piisupis, Sibulamägi Rohus (prae- guseks samuti minema veetud), Kabelimägi Lasilas, Sikumägi Valgmal, Ra- tasmägi Pollis, Suur ja Väike Karumägi (ka juba ära veetud) jt (Leppik 1995: 46–47). Ammemägi ongi olnud looduses oluline orientiir, 1646. aastal on seda kujul *Amma Meggi* mainitud kui Raeküla mõisa ning Kadila ja Naraka küla piiritähist (Bfl II: 592).

Kuna Paul Ariste üldiselt tunnustatud *Pandivere* etümoloogiat saab põhjenda- da nii lingvistilisest, ajaloolisest kui ka geograafilisest aspektist, siis tundub see paika pidavat. Kohanime *Pandivere* täiendosa *pant* : *panda* on genuiin- set päritolu sõna, mis ei esine mitte ainult kaugemates sugulaskeeltes, vaid on läänemeresoome keelteski tõenäoliselt tähendanud kõrget järsku mäe või mäestikku. Selle häälikuline variant, onomatopoeetilist nüanssi kandev *pönt* : *põnda* künka tähenduses esineb eesti keeles tänini. Kohanimi ei ole Eestis ai- nunimi, seejuures sobib Valgjärve *Pandvere* isegi konteksti paremini kui *Pan- divere*, olles häälikuseaduslikult sisekaoline.

Arhiivimaterjalid

EAA.3724.4.166 = Rahvusarhiiv. Kaartide infosüsteem. Ajalooarhiivi kaardi- kogu. <http://www.ra.ee/kaardid/index.php/et> (14. XI 2013).

Soome Kodumaa Keelte Keskuse nimearhiivi kohanimkartoteek.

KN = Eesti Keele Instituudi kohanimkartoteek. Veebis <http://heli.eki.ee/koha- nimed/> (25. XI 2013).

Kirjandus

A r i s t e, Paul 1938. Ortnamnen i Pühalepa och Reigi socknar på Dagö. – Svio- Estonica. Akadeemilise Rootsi-Eesti Seltsi väljaanne, kd 5. Lund, lk 5–57.

A r i s t e, Paul 1957. *Pandivere, Pandja ja Pandju*. – Emakeele Seltsi aastaraamat III. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 130–133.

Bfl I = Est- und Livländische Brieflade. Eine Sammlung von Urkunden zur Adels- und Gütergeschichte Est- und Livlands, in Uebersetzungen und Auszügen. I Th. Dänische und Ordenszeit. 1.–2. Band. Hrsg. von F. G. Bunge, R. Toll. Reval, 1856–1957.

Bfl II = Est- und Livländische Brieflade. Eine Sammlung von Urkunden zur Adels- und Gütergeschichte Est- und Livlands, in Uebersetzungen und Auszügen. II Abt. Schwedische und polnische Zeit. 1. Bd. Hrsg. von E. Pabst, R. Toll. Reval, 1861.

- EA 2012 = Tiina Kala, Linda Kaljundi, Juhan Kreem, Ivar Leimus, Kersti Markus, Anu Mänd, Inna Põltsam-Jürjo, Erki Russow, Anti Selart, Marek Tamm, Heiki Valk, Eesti ajalugu II. Eesti keskaeg. Koost ja toim Anti Selart. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, 2012.
- EE 1994 = Eesti Entsüklopeedia. 7. kd. nõuk – rah. Tallinn: Eesti Entsüklopeedia-kirjastus.
- EES 2012 = Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar, Eesti etümoloogia-sõnaraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012.
- HLK 1962 = Henriku Liivimaa kroonika. Ladina keelest tõlkinud Julius Mägiste. Stockholm–Rooma: Kirjastus Vaba Eesti – Kirjastus Maarjamaa.
- J o h a n s e n, Paul 1933. Die Estlandliste des Liber Census Daniae. Kopenhagen–Reval.
- J o h a n s e n, Paul 1951. Nordische Mission, Revals Gründung und die Schwedensiedlung in Estland. – Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar, kd 74. Lund.
- J o o n u k s, Helmut 1958. Kohamuistendite jahil. – Kommunismi Koit, nr 110, 16. IX, lk 2–3.
- J o o n u k s, Helmut 1963. Pandivere teedel. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Järvamaa. Loodus, aeg, inimene. 1. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2007.
- K a l l a s m a a, Marja 1996. Saaremaa kohanimed I. Toim Helmi Neetar. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- K a l l a s m a a, Marja 2010. Hiiumaa kohanimed. Toim Eevi Ross. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- K e t t u n e n, Lauri 1955. Etymologische Untersuchung über estnische Ortsnamen. Suomalaisen Tiedeakatemia toimituksia. Academia Scientiarum Fennica. Sarja-Ser. B. Nide-Tom. 90. Helsinki.
- K o t s h k u r k i n a, Svetlana 2005. Ves ja vepsäläiset – huomioita muinaiskansan vaiheista. – Vepsä. Maa, kansa, kulttuuri. Toim Lassi Saressalo. Tampere–Helsinki: Tampereen museot, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 29–47.
- Kylstra jt 1991–2012 = Lexicon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen. Begründet von A. D. Kylstra, fortgeführt von Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra, Osmo Nikkilä. Bd. I A–J, 1991; Bd. II K–O, 1996; Bd. III P–Ä, 2012. Amsterdam–Atlanta–New York: Rodopi.
- L e p p i k, Eduard 1995. Väike-Maarja lood. Väike-Maarja.
- LUB 1853–1910 = Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch nebst Regesten. Begründet von F. G. Bunge. Bd. I–VI, hrsg. von F. G. Bunge; Bd. VII–IX von H. Hildebrand; Bd. X–XI von Ph. Schwartz; Bd. XII von Ph. Schwartz und A. Blumenrincq. Riga–Moskau.
- M a r k u s, Kersti 2009. Misjonär või mõisnik? Tsistertlaste roll 13. sajandi Eestis. – Acta historica Tallinnensia, nr 14, lk 3–30.
- M e l l i n, Ludwig August 1791–1798. Atlas von Liefland oder von den beyden Gouvernements und Herzogthümern Lief- und Ehstland und der Provinz Oesel. Riga–Leipzig.
- P a e, Taavi 2012. Pandivere kõrgustik ja ta nimi. – Keel ja Kirjandus, nr 6, lk 450–453.
- P a j u s a l u, Karl, H e n n o s t e, Tiit, N i i t, Ellen, P ä l l, Peeter, V i i k b e r g, Jüri 2009. Eesti murded ja kohanimed. 2., täiendatud trükk. Toim Tiit Hennoste. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- S a a b e r, Kalju (koost) 1996. Virumaa. Lääne-Viru Maavalitsus, Ida-Viru Maavalitsus.

T o r t - D o n a d a, Joan 2012. Some reflections on the relation between toponymy and geography. – *Onoma. Journal of the International Council of Onomastic Sciences*, kd 45 (2010). Uppsala: International Council of Onomastic Sciences (ICOS), lk 253–276.

V i i d a s, Aleksander 1992. Viimsi ajalugu. Esi- ja keskaeg. Tallinn: Varrak.

VMS 1989 = Väike murdesõnastik II. Toim Valdek Pall. Tallinn: Valgus.

Väike-Maarja valla koduleht. www.v-maarja.ee (21. II 2013).

W i e s e l g r e n, Per 1951. Ortsnamn och bebyggelse i Estlands forna och hittillsvarande svenskbygder. Ostharrnen med Nargö. – Studien till en svensk ortnamnsatlas, utgivna av Jöran Sahlgren 7. Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien, kd 22. Lund.

Wrede 2006 = Jöelähtme kirik ja kogudus 18. sajandi esimesel poolel. Pastor Heinrich Christopher Wrede ja tema ametijärglaste kroonikamärkmed. Transkribeeritud, tõlkinud ja kommenteerinud Tiina Kala. Kirche und Gemeinde von Jegelecht in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Chronikalische Nachrichten von Pastor Heinrich Christopher Wrede und seinen Amtsnachfolgern. Transkribiert, übersetzt und kommentiert von Tiina Kala. Tallinn: Muinsuskaitseamet.

В е р ш и н и н, В. И. 2005. Этимологический словарь (эрзянского и мокшанского) языков. Том III. (Мекш–Пиле.) Йошкар–Ола.

Д а л ь, Владимир 1882. Толковый словарь живаго великорускаго языка. Том третий. Санкт-Петербург–Москва.

М а й н о в, В. Н. 1881. Несторова Весь и карельскія дѣти. – Живописная Россія. Отечество наше въ его земельномъ, историческомъ, племенномъ, экономическомъ и бытовомъ значеніи. Том I, часть II. Сѣверная Россія. Озерная или Древне-Новгородская область. (Продолжение). Санкт-Петербург–Москва, lk 493–526.

Once more on Pandivere and its name

Keywords: toponymy, linguistics, history, geography

Toponymy has points of contact with several other disciplines, first and foremost with linguistics, history and geography. Based on those three, the article attempts to dissipate the doubts of Taavi Pae about Paul Ariste's etymology of Pandivere, which associates the name with the Mordvin noun *panda* 'hill'. The name of Pandivere is obviously quite old, but not so much for the heights, which have been named after a manor, which in turn has got its name from a village.

From a linguistic point of view the initial component *Pand(i)-* may be associated with the Estonian noun *põndak* 'hillock'. The word family of *põnt* : *põnda* with the derivatives *põndak(as)*, *põndas* etc, all referring to a small hill, is quite widespread in Estonian dialects. In other Finnic languages the word stem is not used as a noun, but it does occur in place names. According to 19th-century Russian scholar Vladimir Mainov the Veps have referred to the Urals as *Kivi-panda* (*kivi* 'stone'). In Finland there are several high and steep hills called *Pantamäki* (*mäki* 'hill'). In earlier records the initial component of the name Pandivere ends in *-e*, which may be indicative of its being a plural attributive part. As the village was situated on two hills, the name may well have been motivated by those: *Pande* 'GenPl hill' + *-vere*.

From a historical point of view the village is much older than first believed (1547). In the 13th century the village belonged to Koeru parish in Järvamaa county: in 1281 a small village called *Pandevire* is mentioned, in 1288 the spelling is *Pandeverre*. The parish of Väike-Maarja, where Pandivere belonged later, is a much more recent formation, probably established no earlier than the late 15th century and then included in Virumaa County. Earlier the area used to border the prehistoric parish of Lemmundu in Virumaa.

There is also a natural geographic association: the village is situated in a high terrain, which is not quite flat. There have been two hills there, about 250 m from one another, long serving as a source of sand. There are several legends about their origin. At least one of the two hills, Ammemägi, which is reported to have had a steep slope, used to serve as an important natural landmark, mentioned in 1646 as marking the border between Raeküla manor and the villages of Kadila and Naraka.

Marje Joalaid (b. 1946), MA, Tallinn University, Institute of Estonian Language and Culture, lecturer of Finnish, joalaid@tlu.ee